

Dünya Ticaret Örgütüne Girişi Sonrasında Rusya ile Türkiye Arasındaki Ticari İlişkilerinin İncelenmesi

Examining the Turkish-Russian Trade Relations after Russia's World Trade Organization Accession

Asst. Prof. Dr. Burak Kartal (Celal Bayar University, Turkey)

Abstract

Turkey and the Russian Federation (RF) have deep historical political and economic relations. The trade between the two countries have been growing since late 1980s when Turkey began to procure natural gas from Russia. The dissolution of USSR and the revival of Russian economy offered new opportunities for Turkish businessmen. During the last decade, Russia became one of the few major markets for Turkish construction and contractor companies whereas Turkey has been a favorable touristic destination for Russians. The agreements regarding Akkuyu nuclear power plant and natural gas pipelines have strengthened the ties between the two countries. In 2012, Russia became the 156th member of the WTO. Russia's WTO accession, along with the country's other economic cooperation and integration moves provide foreign companies interested in Russia with a better investment climate and business environment. Having competitive advantage in many goods and services categories needed by Russia, Turkish companies should benefit the new developments in RF and increase their business volumes in that country. This paper examines the current trade relations between RF and Turkey in detail considering the potential effects of RF's WTO membership.

1 Giriş

Rusya Federasyonu (RF), 2012 Dünya Yatırım Raporuna göre yatırım yapılacak en iyi 8 ülkeden birisidir (Yaraman, 2013). Bunun nedenlerini daha iyi anlayabilmek için ülkeyi biraz daha yakından tanımakta fayda var. 17 milyon kilometrekare ile coğrafi alan olarak dünyanın en büyük ülkesi olan RF, büyük çoğunluğu ülkenin batısında yaşayan 142,8 milyon kişiden oluşmaktadır. Ancak hem Dünya Bankası hem de Birleşmiş Milletlerin çalışmalarına göre, nüfusun 2050 yılında ciddi biçimde (%30'a varan oranlarda) azalması beklenmektedir. Diğer yandan dünya üzerindeki işlenmiş toprakların yüzde 15-20'si ve tropik ormanların %40'ı bu ülkededir. RF, zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarına, kömür, alüminyum, bakır, demir, elmas, altın, platin, nikel, uranyum, gümüş maden kaynakları ve ormancılık ürünlerine sahiptir. Dünyadaki hammadde, enerji ve biyolojik kaynakların yüzde 35'inin ve alüminyum, platin, nikel, uranyum gibi stratejik hammaddelerdeki dünya rezervinin yarısının RF'da olduğu söylenmektedir. Bu nedenle enerji ve hammadde ihracatında dünyanın önde gelen ülkelerinden birisidir. Dünya çapında petrolün yüzde 13'ü, gazın yüzde 32'si, kömürün yüzde 11'i, demirin yüzde 26'sı, kurşunun yüzde 10'u ve çinkonun yüzde 15'i RF'na aittir. Ülkenin dünya enerji ihracatındaki payı ise %7'dir. Doğal olarak, ağır sanayisi gelişen ve ihracatının üçte ikisi petrol, petrol ürünleri ve gaza dayanan ülkenin ihracatında metaller, motor ve teçhizat ile kimyasal ürünler de önemli yer işgal etmektedir. Ülkenin ithalatında öne çıkan ürün grupları ise makine ve ekipman, tüketim malları, ilaçlar, et, şeker ve yarı işlenmiş metal ürünleridir. RF'nun 2012 yılında %3,4 büyüyen GSYİH'sı 2 trilyon \$'a ulaşmıştır ve orta vadede benzer oranlarda büyümesi beklenmektedir. İleri teknoloji ürünleri ile tüketim mallarının üretimi, ekonomi içinde küçük bir paya sahip olduğu gibi, benzer şekilde küçük ölçekli işletmeler de gelişmiş ve gelişmekte olan çok sayıda ülkenin aksine büyük ölçekli işletmelerin hakimiyetindeki ekonominin %15'ini geçememektedir (Benli Özbaş, 2013; Özilhan ve Göçer, 2013). 2012 yılında 335 milyar \$ ithalatına karşılık 531 milyar \$ ihracat gerçekleştiren RF, 196 milyar \$ civarında dış ticaret fazlası vermiştir (TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu ^f, 2013). İhracatın en önemli ürün kalemlerinden birisi olan petrol üretimi 2012 yılı Kasım ayında 1,5 milyon varil ile son dönemlerin en yüksek seviyesine çıkmıştır. Bununla birlikte, RF'nin çıkarılması kolay ve ucuz petrolü giderek azalmaktadır (TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu ^g, 2013). Doğrudan yabancı yatırım girişi ise 2012 yılında 45 milyar \$ olarak gerçekleşmiş (Benli Özbaş, 2013), 2008 krizi sonrasındaki hemen hemen yatay seyrine devam etmektedir.

2 Rusya-Türkiye İlişkileri

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler çok köklüdür ve yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Tarih boyunca kimi zaman barış kimi zaman çatışma içinde olan iki ülke, özellikle soğuk savaşın sona ermesinden sonra birbirlerine daha fazla yakınlaşmış, özellikle ekonomik ve ticari açıdan ilişkilerini güçlendirmişlerdir. Ara sıra yaşanan ufak siyasi sorunlar bile söz konusu güçlenen ilişkilerin gölgesinde büyüme fırsatı bulamamaktadır.

Her iki ülkenin liderleri de iki ülke arasındaki ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel bağların çeşitlenip, gelişerek geleceğe yönelik umut verdiğini belirtmektedir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2013). RF'da iş yapan Türk iş adamları da Türklere yönelik herhangi bir olumsuzluk yaşamadıklarını ifade etmekte (Özilhan, 2013), Avrupa'da

yaşanan sorunların iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştırdığını belirtmektedirler. Mersin-Akkuyu nükleer enerji santrali, petrol boru hattı gibi dev projeler (Ön, 2013) iki ülke arasındaki ilişkilere atılan sağlam dikişler haline gelmektedir. Soğuk savaş döneminde Türkiye'deki askeri okullarda Rusça öğretilirken, günümüzde Avrasya ülkelerinde iş yapmak isteyen gençlerimize çeşitli kurslarla Rusça öğretilmekte, soğuk savaş döneminin korkulan teknolojisi olan nükleer enerji konusunda Türk uzmanlar bizzat RF tarafından Rusya'da eğitilmektedir.

3 Rusya – Türkiye Dış Ticareti

Rusya ve Türkiye arasındaki ticari ilişkiler 15. yüzyıl sonlarına kadar gitmektedir; ancak 1991'de SSCB dağıldıktan sonra müteahhitlik, doğal gaz, deri, kürk ve bavul ticaretiyle gelişmeye başlamıştır. 1987 yılından itibaren başlayan doğal gaz alımı iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1998 yılında RF'unda yaşanan ekonomik krizden sonra bavul ticaretinin önemi azalıp mevcut pazar potansiyeli BAE, Çin, Polonya ve Yunanistan'a kaysa da (Özilhan ve Göçer, 2013), ilişkiler farklı alanlarda güçlenmeye devam etmiştir. İlişkilerdeki bu gelişmelerin tek nedeni coğrafi yakınlık değil aynı zamanda ekonomilerin birbirini tamamlamasıdır (İnce vd., 2013). Bunun başlıca nedeni, Türkiye ve RF'nun uluslararası pazarlara sattıkları temel ürünlerin birbirinden oldukça farklı olmasıdır (Kalaycı, 2013).

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) Başkanı Mehmet Büyükekeşi, Türkiye ve RF'nun hem yatırım hem de ticarete çok güçlü iki ortak ülke olduğunu söyleyip, ortaklığın gelişmesi ve derinleşmesi için iş adamlarına da büyük bir sorumluluk düştüğünü ifade etmektedir. Büyükekeşi, RF'nun, Türkiye'ye en çok turist gönderen ikinci ülke, Türklerin en çok yatırım yaptığı birinci, Türkiye'nin en önemli müteahhitlik hizmeti verdiği bir ülke olduğunu belirtmektedir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2013). Ekonomi Bakanlığı dış ticaret verilerine baktığımızda ise (Tablo 1), 2012 yılında RF, 26.62 milyar \$ ile Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı birinci, 6.68 milyar \$ ile en fazla ihracat yaptığı altıncı ülke olarak gözükmektedir. RF'na yönelik ihracat, Türkiye'nin toplam ihracatının %4.68'ini, ithalat ise Türkiye'nin toplam ithalatının %11.26'sını oluşturmaktadır.

ÜLKE SIRASI	ÜLKELER	İHRACAT						İTHALAT						ÜLKE SIRASI	
		2008	2009	2010	2011	2012	(%)	2008	2009	2010	2011	2012	(%)		ÜLKELER
1	Almanya	12.952	9.793	11.479	13.951	13.125	8,61%	31.364	19.450	21.601	23.953	26.625	11,26%	Rusya Federasyonu	1
2	Irak	3.917	5.123	6.036	8.310	10.823	7,10%	18.687	14.097	17.549	22.986	21.401	9,05%	Almanya	2
3	İran	2.030	2.025	3.044	3.590	9.922	6,51%	15.658	12.677	17.181	21.693	21.295	9,00%	Çin	3
4	İngiltere	8.159	5.938	7.236	8.151	8.694	5,70%	11.976	8.576	12.319	16.034	14.131	5,97%	ABD	4
5	BAE	7.975	2.897	3.333	3.707	8.175	5,36%	10.682	7.595	10.140	13.450	13.344	5,64%	İtalya	5
6	Rusya Federasyonu	6.483	3.190	4.628	5.993	6.681	4,38%	8.200	3.406	7.645	12.462	11.965	5,06%	İran	6
7	İtalya	7.819	5.889	6.505	7.851	6.374	4,18%	9.022	7.092	8.177	9.230	8.590	3,63%	Fransa	7
8	Fransa	6.618	6.211	6.054	6.806	6.199	4,07%	4.548	3.777	4.840	6.196	6.024	2,55%	İspanya	8
9	ABD	4.300	3.241	3.763	4.584	5.604	3,68%	2.458	1.903	3.410	6.499	5.844	2,47%	Hindistan	9
10	İspanya	4.047	2.818	3.536	3.918	3.718	2,44%	4.092	3.118	4.764	6.298	5.660	2,39%	Güney Kore	10
	TOPLAM	132.027	102.143	113.883	134.907	152.469		201.964	140.928	185.544	240.842	236.545			

Tablo 1: 2008-2012 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticaretindeki İlk 10 Ülke (Milyon ABD Doları) **Kaynak:** T.C. Ekonomi Bakanlığı Dış Ticaret İstatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

RF Ekonomik Kalkınma Bakanlığı Yatırım Politikası ve Kamu-Özel Sektör Ortaklığı Geliştirme Bölümü Müdürü Igor Koval (2013), Türkiye'nin en büyük dış ticaret ortakları listesinde RF'nın ikinci sırada, Türkiye'nin ise RF'nın dış ticaret ortakları arasında yedinci sırada olduğunu belirtmektedir. İki ülke arasındaki mevcut 35 milyar \$ civarındaki dış ticaret hacminin 2015 yılında 100 milyar \$'a çıkması her iki tarafça da hedeflenmektedir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2013; Kazaklı, 2013). Söz konusu olumlu hava iş adamları arasında da hakimdir. Örneğin, RF'da ciddi yatırımları olan Colin's firmasının Rusya Genel Müdürü Önder Ön, siyasi alandaki gelişmelerin iş dünyasına olumlu yansıdığını ve son 5 yılda, 50 yılda alınandan daha fazla yol alındığını söylemektedir (Ön, 2013).

RF ile ticaretin iyileşme beklentisinin bir nedeni de RF'nun girdiği işbirlikleri, entegrasyonlar ve DTÖ üyeliğidir. DTÖ üyeliği ileride daha detaylı ele alınacağı için burada kısaca işbirlikleri ve entegrasyonlara ilişkin bilgi verilmektedir. RF'nun Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile Gümrük Birliği Anlaşması, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri ile Serbest Ticaret Anlaşması bulunmaktadır (Benli Özbaş, 2013). Ayrıca Rusya ve Türkiye Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü içinde de aralarındaki ikili ve çok taraflı ekonomik, teknolojik ve sosyal ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2013).

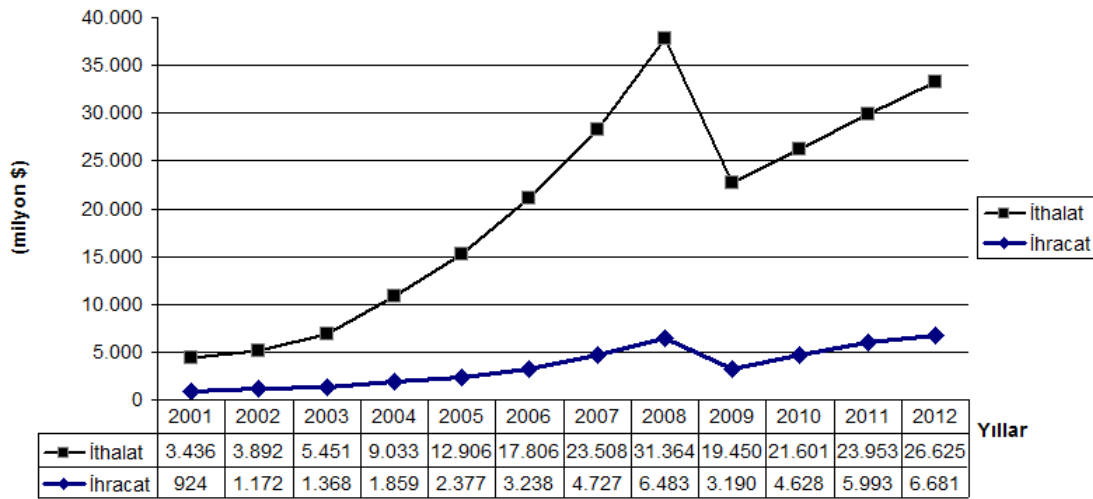
Türkiye'nin, 2000'li yılların başından itibaren dış ticaret açığının önemli bir kısmı RF ile gerçekleştirdiği ticaretten kaynaklanmaktadır. (Kalaycı, 2013). Bunun başlıca nedeni, Türkiye'nin enerji açısından oldukça dışa bağımlı olması ve son dönemde tedarik kaynağı olarak tercihini daha çok RF'dan yana kullanmasıdır. İran'ın üzerinde yoğunlaşan uluslararası baskı, bu yönelimi son zamanlarda daha da artırmaktadır (Dombey ve Clover, 2013).

Türkiye 2002 yılından itibaren özellikle Mavi Akım Projesi kapsamında RF'ndan ciddi miktarda doğalgaz ithal etmeye başlamıştır. Bu alımların yanı sıra enerji fiyatlarındaki artış da RF'ndan yapılan doğalgaz ithalatının tutar olarak büyük ölçüde artmasına neden olmuştur.

Türkiye-Avrupa Birliği (AB) arasında oluşturulan gümrük birliği gereğince AB dışı ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulamaya başlaması da Türkiye'nin koruma düzeyini eskiye oranla azaltmış, diğer AB dışı ülkelere karşı olduğu gibi Rusya Federasyonu'na da bu kapsamda eskiye oranla daha düşük gümrük tarifeleri uygulanmış ve iki ülke arasındaki ticarete, dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine gelişmesine yol açmıştır (Kalaycı, 2013).

Şekil 1'de Türkiye ve RF arasındaki ticaretin gelişimi 2001 yılından itibaren gözlenebilir. 2009 yılında küresel krize bağlı olarak yaşanan ciddi düşüş dışında hem ihracat hem de ithalatın düzenli bir artış içerisinde olduğu ve 2012 yılında, 2001 yılındaki değerleri üzerinden hem ihracat hem de ithalatın 7 kattan daha fazla artış gösterdikleri görülebilir. Türkiye'nin yakın gelecekte enerji kaynaklarında köklü bir değişim yapması beklenmediği için RF'dan ithalatın artarak süreceği beklenebilir.

Diğer yandan, RF'nun ithalatında tüketim mallarının ağırlığı devam ettiği sürece Türkiye menşeli tüketim mallarına yönelik talebin de sürmesi beklenebilir. Türk ürünleri RF pazarında hem fiyat ve kalite olarak hem de coğrafi yakınlık açısından rakiplerine göre avantajlı konumdadır (Benli Özbaş, 2013).

Şekil 1: Türkiye ve Rusya Arasındaki Dış Ticaretin Gelişimi *Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı Dış Ticaret İstatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.*

Türkiye ile RF arasındaki dış ticaret ilişkilerini sektörler itibariyle incelersek, 2010 yılı verilerine göre, RF'na yapılan ihracatın büyük bir kısmının başlıca sınıflara ayrılmış işlenmiş mallar ile makine ve ulaştırma araçları olduğu gözükmektedir. Diğer yandan RF'ndan yapılan toplam ithalat içinde ise en fazla payın mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünler olduğu gözükmektedir (Kalaycı, 2013). İki ülke arasındaki ticaretin ürün gruplarına göre durumu Tablo 2'de incelenebilir.

4 Rusya – Türkiye Dış Ticaretinin Sektörel ve Bölgesel Açından İncelenmesi

RF Ekonomik Kalkınma Bakanlığı Yatırım Politikası ve Kamu-Özel Sektör Ortaklığı Geliştirme Bölümü Müdürü Igor Koval (2013), "Rusya'daki Türk yatırımların tekstil, gıda, ve kimya endüstrilerine odaklandığını ve Türk işletmelerinin Rusya'nın Güney Federal Bölgesi'ne yönelik yatırımlara daha fazla önem verdiğini ifade etmektedir. RF'nun Türkiye Ticaret Temsilcisi Tofik Melikov ise bu üç temel sektöre ek olarak ağaç işleme sanayi, elektronik ve teknik sanayi, inşaat malzemeleri, hizmet alanını (ticaret, turizm, banka sektörü) da saymaktadır. Ayrıca Melikov da Türk yatırımcıların artık Rusya'nın büyük şehirlerine değil daha çok Smolensk, Vladimir, Ryazan gibi güney ve özel bölgelere yöneldiğini belirtmektedir. Melikov (2013), her iki ülkede bölgeler arasında yapılacak ekonomik temasların artmasının önemine de dikkat çekmektedir.

Moskova'da düzenlenen Türk – Rus İş Forumunda konuşan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan sektörel gelişmelerle ilgili olarak şunları söyledi: "Enerji makineleri üretimi, otomotiv sanayi, kimya sanayi, gemi inşa sanayi, sağlık sanayi, havacılık sanayi, inşaat malzemeleri sanayinde işbirliğinin geliştirilmesi mutabakatına varıldı. Rusya Federasyonu'ndaki Özel Ekonomik Bölgeler ve ülkemizdeki Serbest Bölgelerde işbirliği de yine mutabakata varılan konular arasında. Bunlar, işadamlarımız için, özel sektörümüz için gerçekten önemli

gelişmeler: Özel sektörümüzün, açılan bu yoldan güvenle ilerlemelerini arzu ediyorum.” (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2013)

RF ile dış ticaretimizde önem arz eden ürünleri üç grupta ele almakta fayda var: Sanayi ürünleri, tarım ve gıda ürünleri ile hizmet sektörleri.

RF'na ihracatımızda öne çıkan sanayi ürünleri şunlardır: Çimento, demir-çelik inşaat ve aksamı, demir-çelik radyatörler, demir-çelikten sağlığı koruyucu eşya, tuvalet eşyası ve aksamı, inşaat boyaları, plastik inşaat malzemeleri, işlenmiş doğal taşlar (kayagan hariç), seramik inşaat malzemeleri, prefabrik yapılar, düz cam, aydınlatma cihazları, mobilya, inşaat ve maden makineleri, maden ve mineraller, petrol ürünleri ve yağları, tekstil ve hazır giyim, deri ve kürklü giyim eşyaları, ayakkabılar, otomotiv ana ve yan sanayi, televizyonlar, beyaz eşya, kozmetik ve kişisel bakım ürünleri, sabunlar, ambalaj ürünleri, hijyenik kağıt ürünleri, gezinti ve spor amaçlı deniz taşıtları, takım tezgahları, metal şekillendirme-kesme makine ve presler, elektrik jeneratörleri ve statik konvertörler, kablo ve teller, plastik mutfak eşyaları ve tıbbi alet ve cihazlar (Benli Özbaş, 2013).

Rusya'da umut vaat eden sektörlerden birisi otomotivdir. Rusya, 2012 yılında Avrupa'da Almanya'dan sonra ikinci büyük otomobil pazarı olmuştur (TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu ^g, 2013). 40 milyar dolarlık pazar için mevcut 8 Türk firmasına (1. Nobel Automotive, 2. Coşkunöz, 3. Trakya Cam, 4. Tirsan Kardan, 5. Teklas, 6. Canel Otomotiv, 7. Pilot Koltuk, 8. Tirsan/Kaessbohrer) ek olarak, 20-25 Türk şirketi daha Rusya'da yatırım yapmak için teşebbüste bulunmuştur. Bu şirketlerin daha çok Japon, Kore, Çin ve Avrupalı devlerle rekabet etmesi beklenmektedir. Otomobil İhracatçıları Birliği Başkanı Orhan Sabuncu'ya (2013) göre, Rusya'da belirlenen yeni teşvik sistemiyle otomotiv ana sanayisi 36 ay içinde en az 300 bin araçlık kapasite oluşturacak ve 4 yıl içinde de üretilen araçların motorlarının yüzde 30'u Rusya'da imal edilecek. Son yıllarda özellikle St. Petersburg, otomotiv sanayinde bir üretim merkezine dönüşmektedir. Hyundai, Toyota, General Motors, Nissan ve Scania gibi dünyanın önde gelen otomotiv üreticilerinin bölgede yatırımları olduğu gibi otomotivin yanı sıra ilaç, gemi inşaat, bilgi teknolojileri, radyoloji, elektronik de bölgede öncelikli üretim alanları ve kümelenmelerdir (Bektaşoğlu ve Benli Özbaş, 2013).

Tarım ve gıda da yine Türk iş adamlarının önem verdiği sektörlerden birisidir. RF'na yönelik ihracatta önem arz eden tarım ve gıda ürünleri şunlardır: Su ürünleri, kanatlı eti, tütün, yaş meyve ve sebze (portakal, elma, limon, domates), şekerli ve çikolatalı mamuller, kesme çiçek, çay, meyve suyu, dondurulmuş meyve-sebze, sert kabuklu meyveler, makarna, kuru üzüm, kuru kayısı, gofretler, maya ve organik tarım ürünleri (Benli Özbaş, 2013).

RF 2012 yılında toplamda 5,7 milyar \$ yaş meyve ithalatı gerçekleştirmiştir. Türkiye pazarda Ekvador'dan sonra ikinci büyük tedarikçi ülkedir. RF yaş meyve pazarının yaklaşık %50'sinin ithal meyveden oluştuğu tahmin edilmektedir. RF'nun ithal ettiği en önemli ürünler muz, elma, mandalina, üzüm, armut, portakal, şeftali ve limondur. Ülkenin yaş sebze ithalatı da 2,3 milyar \$'i bulmaktadır. Türkiye pazardaki en büyük tedarikçi ülkedir. Bu alanda başlıca ürünler sırasıyla domates, diğer sebzeler (biber, patlıcan, mantar v.b.), hıyarlar ve kornişonlar, soğan ve şalotlar, havuç ve lahanadır. Türkiye, RF'na 2012 yılında toplam 804 milyon \$ değerinde 1.172 bin ton yaş meyve ve sebze ihracatı gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin RF'na ihracatından en fazla pay alan ürün grupları sırası ile narenciye ürünleri, domates, üzümler, kayısı, kiraz, vişne ve şeftaliler, diğer meyveler (çilek), hıyarlar ve kornişonlar, diğer sebzeler (kabak, biber, patlıcan), incir, soğan ve şalotlar, elma, armut olmuştur (Bektaşoğlu ve Benli Özbaş, 2013).

Devlet Bakanı Zafer Çağlayan (2013), Rusya Tarım Ürünleri Denetleme Kurumu'nun (Rosselkhoznadzor) 1 Şubat 2010 tarihinden itibaren Türkiye'den kümes hayvanları ve kümes hayvanları ürünlerine ilişkin ithalat yasağını kaldırmasıyla, Türk beyaz et ihracatçılarının Rusya Federasyonu'nun en büyük beyaz et tedarikçisi olmasının mümkün hale geldiğini ifade etmiştir. Kişi başı beyaz et tüketiminin yılda 24 kilo olduğu RF'da en büyük beyaz et tedarikçileri sırasıyla ABD ve Brezilya'dır. Türkiye'nin üretim kapasitesinin yüzde 40'ını bu ülkeye satma şansına sahip olduğu da Çağlayan (2013) tarafından ifade edilmiştir.

Perakende sektörü de Türk yatırımcıların eskiden beri içinde bulunduğu sektörlerden birisidir. RF perakende pazarı küresel krizden kurtuldukça yeniden büyüme trendine girdi ve bu büyüme 2010 yılında yeniden çift haneli rakamlara ulaştı ve sektörün 2013 yılında 800 milyar \$'lık büyüklüğe ulaşması bekleniyor. Pazardaki en önemli firmalar X5 Perakende Grubu (Pyaterochka, Perekryostok, Karusel markalarının sahibi) Tander ve Fransız Auchan (TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu ^b, 2013).

Hizmetlerde belki de RF ve Türkiye arasında en çok adı geçen sektör ise müteahhitlik hizmetleridir. Rusya'daki 500 büyük Türk yatırımcının 150 tanesi müteahhitlik firmasıdır (Türk, 2013). Dünyadaki en büyük 225 uluslararası müteahhit içinde 32 tane ile Çin'den sonra ikinci sırada olan Türk müteahhitlerinin, 2007 ile 2012 yılları arasında 101 ülkede üstlendikleri 7116 projenin %44'ü Avrasya'dadır. RF ise %17,1'lik pay ile tüm ülkeler arasında birinci sırada yer almaktadır. Bu süre zarfında 1423 proje ile toplamda 41 milyar \$'a yakın iş gerçekleştirilmiştir. RF, 2012 yılında ise Türk müteahhitler için yaklaşık olarak 3,8 milyar \$ iş hacmi ile Türkmenistan ve Irak'ı takip etmektedir. (Yenigün, 2013; Özilhan, 2013) RF özellikle Libya'daki iç karışıklıklar sonucu işlerin askıya alınmasından sonra Türk müteahhitlerin önde gelen inşaat pazarı haline gelmiştir. RF'da

inşaat şirketlerine lisans veren Moskova'daki bir ajansın başkanı olan Dracheva Yulia ülkede inşaat alanının 2015'te 90 milyon metrekareye, 2020 yılında ise 140 milyon metrekareye ve inşaat yatırımlarının da 120 milyar dolara ulaşmasını beklediklerini söylemiştir. Rusya İnşaatçılar Birliği Başkanı Yardımcısı Kischel Konstantin ise Türk firmalarının işlerini şimdiki gibi kaliteli ve zamanında yaptıkları sürece gelecekte işleri ve kazançlarını iki katına çıkarabileceklerini ifade etmiştir (Emlak En Son Haber, 2013). Bunun yanında, TOBB/DEİK Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu da Türk müteahhitlik şirketlerine hem 2014 Soçi Kış Olimpiyatları hem de 2018 yılında Rusya'da yapılacak dünya futbol şampiyonasına hazırlıklar kapsamında projelerde daha aktif rol verilmesini RF tarafından istemektedir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2013) Önümüzdeki yıllarda RF ekonomisindeki gelişime paralel olarak çeşitli uzmanlarca da belirtildiği gibi müteahhitlik hizmetlerine talep artacak ve başta büyük ölçekli işletmeler olmak üzere Türk firmalarının RF'daki yatırımları artabilecektir (Türk, 2013).

İki ülkeyi yakınlaştıran bir başka alan ise turizmdir. Hisarcıklıoğlu ve Özilhan'ın verdiği bilgilere göre Türkiye'ye yaklaşık 3-3,5 milyon civarı Rus turist gelmekte ve vizelerin kalkması da Rusya'ya yönelik Türk turist sayısında artışa yol açmaktadır. Gelen Rus turistlerin önemli kısmı ise Antalya bölgesini tercih etmektedir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2013; Özilhan, 2013).

	IHRACAT							
	1995	Pay	2000	Pay	2005	Pay	2010	Pay
0 Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	202	0.16	108	0.17	366	0.15	942	0.20
1 İçkiler ve tütün	20	0.02	26	0.04	22	0.01	16	0.00
2 Akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde	12	0.01	27	0.04	40	0.02	108	0.02
3 Mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünler	1	0.00	0.4	0.00	1	0.00	134	0.03
4 Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	39	0.03	3	0.00	1	0.00	1	0.00
5 Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri	71	0.06	73	0.11	244	0.10	415	0.09
6 Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	200	0.16	113	0.18	749	0.32	1311	0.28
7 Makine ve ulaştırma araçları	129	0.10	95	0.15	604	0.25	1086	0.23
8 Çeşitli mamül eşya	564	0.46	198	0.31	342	0.14	609	0.13
9 SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar	0.0	0.00	0.0	0.01	9	0.00	11	0.00
TOPLAM	1238	1.00	644	3.69	2377	1.00	4633	1.00
ITHALAT								
0 Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	9	0.00	15	0.00	42	0.00	482	0.02
1 İçkiler ve tütün	0.0	0.00	0.0	0.00	4	0.00	3	0.00
2 Akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde	252	0.12	419	0.11	1212	0.09	809	0.04
3 Mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünler	804	0.39	2194	0.56	8802	0.68	15948	0.74
4 Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	2	0.00	8	0.00	36	0.00	91	0.00
5 Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri	183	0.09	182	0.05	476	0.04	678	0.03
6 Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	707	0.34	999	0.26	2256	0.17	3465	0.16
7 Makine ve ulaştırma araçları	113	0.05	65	0.02	64	0.00	63	0.00
8 Çeşitli mamül eşya	14	0.01	5	0.00	5	0.00	55	0.00
9 SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar	0.0	0.00	0	0.00	9	0.00	0	0.00
TOPLAM	2082	1.00	3887	3.32	12906	1.00	21596	1.00
DIŞ TİCARET DENGESİ								
	1995	2000	2005	2010				
0 Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	194	93	324	460				
1 İçkiler ve tütün	20	26	19	13				
2 Akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde	-239	-392	-1172	-701				
3 Mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünler	-803	-2193	-8801	-15814				
4 Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	38	-5	-36	-90				
5 Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri	-112	-109	-232	-264				
6 Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	-507	-886	-1507	-2154				
7 Makine ve ulaştırma araçları	16	31	539	1023				
8 Çeşitli mamül eşya	550	192	338	553				
9 SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar	0.0	0.0	0.0	11				
TOPLAM	-844	-3243	-10529	-16963				

Tablo 2: Türkiye – Rusya Arasındaki Dış Ticaretin Ürün Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon ABD Doları)

Kaynak: www.tuik.gov.tr'den uyarlayan Kalaycı, 2013.

5 Rusya'da Faaliyet Gösteren Türk Şirketleri

Rusya'da çeşitli sektörlerde 3 bin dolayında Türk şirketi faaliyet gösteriyor; bunlar arasından 5 milyon \$'ın üstünde yatırımı olan Türk şirketlerinin sayısı 500'ün üstünde ve Türk şirketlerinin Rusya'da yaptığı doğrudan

yatırım miktarının 8 milyar \$'a ulaştığı tahmin ediliyor. Bunlar içinde sadece 5 milyon \$ üzerinde büyüklüğe sahip Türk yatırımlarının toplamının 6 milyar \$'a yaklaştığı söyleniyor (Özilhan, 2013; Türk, 2013).

Resmi verilere göre ise, 2011 yılı itibarıyla yurtdışındaki 3 bin 641 Türk şirketinin 265'i Rusya'da bulunuyor ve yurtdışındaki Türk şirketi sayısı bakımından Rusya, KKTC (406) ve Almanya'dan (301) sonra dünyada üçüncü sırada geliyor. Ancak rakamların Türk şirketlerinin Rusya'daki gerçek büyüklüğü doğrudan yansıtmadığı söyleniyor. Bu ülkeye yönlendirilmiş yatırımların Hollanda veya vergi cenneti olarak nitelenen başka bir ülke üzerinden yapıldığı iddiası var (Rusya Online Haber ve Yorum Sitesi, 2013).

Ülkede büyük sanayi tesisleri kuran Şişecam grubunun yanı sıra, Anadolu Efes, Ruscam, Enka, Ramenka, Eczacıbaşı, Koç grubu, Zorlu grubu, Adopen, Merinos Halı gibi büyük şirketlerin de doğrudan yatırımları bulunuyor (Özilhan, 2013; Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2013). Sadece Şişecam'ın ülkede sürekli artmakta olan 1 milyar \$'a yaklaşan yatırımı, 13 adet büyük fırını ve 3500 kişiden oluşan istihdam hacmi bulunmakta; cam ambalaj gibi bazı ürünlerinde ise üretim kapasitesi Türkiye'nin de üzerine çıkmaktadır (Yaraman, 2013).

Rusya'daki bazı spesifik Türk girişim ve yatırımları ise şunlardır:

2010'da Rusya'da faaliyet gösteren 6 Türk bankası vardı: Yapı Kredi, Moskova, Garanti Bankası, Denizbank, Finansbank ve Ziraat Bankası (İnce vd., 2013; Ilıcak, 2013). Ayrıca, Fiba Grubu Rusya'nın en büyük bankalarından Credit Europe Bank'ı satın aldı (Özilhan, 2013). RF'da giyim alanındaki başarı hikayelerinden birisi de Colin's. Colin's Rusya'da her iki kişiden birine markasını satmayı başarmış. 2011 sonu itibarı ile Rusya genelinde 180 mağazası olan Colin's'in hedefi her Rus'a iki Colin's ürünü giydirmek. Şirketin, 2012 yılı hedefleri 200 mağazaya ulaşmak, 1500 kişiyi istihdam sağlamak, en az 6,5 milyon adet ürün satarak perakende cirsounu da 225 milyon \$'a çıkarmak (Ön, 2013). RF'da dikkat çeken bir başka şirket ise Efes'dir. Alkollü içecek sektöründe Efes, SABMiller ile gerçekleştireceği işbirliği ile Rusya'da dördüncü sıradan ikinci sıraya yükselmiştir (Rus Türk İşadamları Birliği, 2013).

6 Rusya ve Dünya Ticaret Örgütü

RF'nun DTÖ üyeliği, 2001'deki Çin'in üyeliğinden sonraki dünya ticaretindeki en önemli gelişme olarak görülebilir. (Yaraman, 2012). Rusya, DTÖ'ne girmek için ilk olarak 1993 yılında başvuruda bulundu. 1995 yılında çok sayıda ülkenin katılımıyla oluşturulan çalışma grubunun çalışmaları, 22 Ağustos 2012 tarihinde Rusya'nın Örgüte üye olmasıyla sonuçlandı. (Volchkova, 2013; TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu^d, 2013)

Rusya Ekonomik Kalkınma Bakanlığı Ticaret Müzakereleri Bölümü Direktörü ve Rusya'nın DTÖ'ye Katılım Başmüzakerecisi Maxim Medvedkov DTÖ'nün kurallarını uygulamakta kararlı olduklarını söyledi (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, 2013). Söz konusu üyelik, sadece gümrük vergisi oranlarında düşüş ve pazara giriş kolaylığı değil, çok sayıda yasal düzenlemenin DTÖ ilkeleriyle uyumlu hale getirilmesini de gerektirmektedir. Sadece ticaretin ötesinde tüm iş çevresini etkilemesi söz konusu olan bu değişikliklerden bazıları şunlardır: Dış ticaret düzenlemeleri, anti dumping gibi bazı korumacılık araçlarını düzenlemek, rekabetin korunması, ticari sırlar ve teknik düzenlemeler, döviz kurlarıyla ilgili düzenlemeler, fikri mülkiyet hakları ve kamu alımlarıyla ilgili düzenlemeler. Örneğin, 11 hizmet sektöründe yabancı sermaye ve rekabete kademeli olarak kolaylık sağlanmaktadır. DTÖ'nün vergi oranlarındaki etkisine bakılacak olursa, ortalama gümrük vergisi oranları 2011 yılında %10 iken geçiş sürecinde %7.8'e düşmüştür. Düşüşler geçiş süreci boyunca sürmektedir. Bazı ürünlerde (domuz eti, otomobil gibi) geçiş süresi 7-8 yıla kadar uzamaktadır (Volchkova, 2013; TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu^d, 2013). Rusya Federasyonu'nun Türkiye Ticaret Temsilcisi Tofik Melikov (2013), katılım prosedürleri tamamen uygulandıktan sonraki düşüşleri şöyle ifade etmiştir: "*Rusya'ya ithal edilen malların vergi oranı %3'e düşecek. Sanayi ürünlerinde düşüş %3, tarım ürünlerinde %4, otomotiv ve uçak sanayi ürünlerinde ise %10-15 olacak*". Yapılacak olan toplam gümrük indirimin AB ihracatçıları için yıllık 2,5 Milyar Euro tutarında tasarrufa yol açacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, düşürülen vergilerin Rusya'ya yıllık olarak yapılan AB ihracatına fazladan 3,9 Milyar Euro eklemesi beklenmektedir (TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu^d, 2013).

DTÖ üyeliğinin çok sayıda faydası bulunmaktadır. Öncelikle, DTÖ üyesi olmayan bir ülkenin dış ticaret alanında işinin çok zor olduğu açıktır. Hem ciddi tarife ve tarife dışı ticari engellerle karşılaşır hem de yabancı fonlar için daha az cazibe taşır (Yaraman, 2013). RF üyelikle bu zorlukları aşmayı başarmıştır. Faydalara daha yakından bakacak olursak, gerçekleştirilen analizlere göre, Rusya'daki pazarların liberalleşmesi doğrudan dış yatırımları artıracak ve ilgili sektörlerde verimliliği artırıp, maliyet ve fiyatları düşürecek, sonuç olarak tüketicilerin refahını artıracaktır. Yapılacak iyileştirmelerin aynı zamanda diğer ülkelerin ve bu ülkelerdeki şirketlerin de Rusya'ya karşı olumlu bir tavır sergilemesine neden olması beklenmektedir. Standartlar da yükselecek ve diğer etkenlerle birlikte zamanla tüketici refahına olumlu yansımacaktır. Melikov'a göre RF'nun DTÖ'ye katılımının en büyük avantajı mevzuatın ve idari prosedürlerin şeffaflaşması, dış piyasalarda çalışmaların istikrarı, ticarete bariyerlerin azalması ve Rusya'nın genel ticaret kurallarının oluşumuna katılması olacaktır. Rusya'daki sektörlerin DTÖ üyeliğinden nasıl etkileneceğine bakılırsa, demir ve demir dışı metaller,

kimya endüstrisi, iletişim ve finans sektörleri karlı çıkabilecek; buna karşın gıda, aydınlatma, mühendislik ve inşaat materyalleri üretimi düşebilecektir. (Volchkova, 2013; Melikov, 2013)

Ancak Melikov'a (2013) göre DTÖ herşeyi kısıtlamamaktadır. Örneğin, RF'nun kırmızı ve beyaz et gibi bazı ürünlerin ithalatında kota uygulamaya devam edeceğini söylemektedir.

Sonuç olarak, Rusya DTÖ'ne girmesi sayesinde ekonomik gelişmesini ve etkinlik artışını hızlandıracaktır. Bu süreçte olumsuz etkileri azaltmak için sosyal politika ve önlemler alınması, bunun yanı sıra iş ortamının iyileştirilmesi ve idari engellerin azaltılması faydalı olacaktır. (Volchkova, 2013; Ön, 2013)

RF'nun DTÖ üyeliğinin Türkiye'ye de oldukça faydası olacağı beklenmektedir. Örneğin, DTÖ üyeliği sayesinde, müteahhitlik sektöründe makine, inşaat malzemesi ihracatı kolaylaşacak, maliyetler düşecek ve Türk şirketleri rekabette daha avantajlı hale gelecektir. Bunun yanında gümrük işlemleri daha standart hale gelecek, firmalar düzenlemeleri daha kolay anlayacak, canlanan Rusya Federasyonu ekonomisi firmalara yeni fırsatlar sunacaktır (Yenigün, 2013).

7 Sonuç

RF ile Türkiye arasında yüzyıllardır süren siyasi ve ekonomik ilişkiler son yıllarda giderek güçlenmiş ve dünyanın coğrafi olarak en büyük ve yatırıma en uygun ülkelerinden birisi olan RF, Türk iş adamları için giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Türkiye'nin enerji açısından oldukça dışa bağımlı olması, komşusu RF'nun ise dünyanın önemli enerji ihracatçılarından birisi olması, iki ülke arasındaki dış ticaret açığının 2000li yıllardan itibaren hızla artmasına yol açmıştır. Bununla beraber Rusya'nın büyük bir tüketim toplumu olması ve ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin birçoğunda Türkiye'nin rekabet avantajına sahip olması, söz konusu dış ticaret açığını biraz olsun sınırlandırmıştır. Günümüzde 35 milyar \$ dış ticaret hacmine ulaşmış olan iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin yakın geçmişine baktığımızda, 1987 yılında başlayan doğal gaz alımı ve 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla başlayan bavul ticaretinin önemli dönüm noktaları olduğu söylenebilir. Zaman içinde ticari ilişkiler farklı alan ve sektörlerle yayılmış, siyasi gelişmelerle birbirlerini etkileyerek, iki ülkeyi birbirleri için vazgeçilmez bir hale getirme yolunda ilerlemiştir. Artık Türkiye, Ruslar için önemli bir turistik destinasyon, Rusya ise Türk iş adamları ve müteahhitler için önemli bir hedef pazar haline gelmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler nükleer enerji ve boru hatları gibi devletler arası anlaşmalar ile geleceğe yönelik olarak daha sağlam ve uzun vadeli hale gelmiştir. Türkiye ve RF'nun ekonomilerinin birbirini tamamlaması ve coğrafi yakınlıkları dışında, RF'nun girdiği işbirliği ve entegrasyonlar, özellikle de DTÖ üyeliği ile dış ticaret ve dış yatırımlara daha açık hale gelmesi, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin daha da artmasına yol açabilecektir. DTÖ üyesi RF, gümrük oranlarını belirli süreler içinde düşürerek, korumacılık araçlarını DTÖ ilkeleri çerçevesinde düzenleyerek, rekabet ve fikri mülkiyet hakları gibi konularda yasal düzenlemelerinde değişikliklere gidecek; bu gibi çabaları sayesinde daha rekabete açık, bürokrasinin azaldığı, rahat iş yapılan, çok sayıda sektöründe maliyet ve fiyatların düşüp, rekabetin arttığı, standartların yükseldiği bir ülke haline gelecektir. Bütün bunların sonucunda tüketici refahı, kişi başı geliri ve gelişmişlik göstergeleri iyileşmiş bir ülke haline gelecektir. Bu süreç boyunca, Türkiye RF ile ticari ilişkilerini daha da artırma imkanı bulacaktır. Birbirlerine yakın durmak, birbirlerinin kaynak ve uzmanlıklarından yararlanmak, her iki ülkenin de gelişiminde hızlandırıcı bir etkiye bulacaktır.

Kaynakça

- Bektaşoğlu, Songül ve Özbaş Benli, A. Oya, (2013). “Rusya Federasyonu St. Petersburg Perakende Sektörü ve Potansiyel Hızlı Tüketim Maddeleri Yerinde Pazar Araştırması”, Ülke Masaları –II Dairesi, T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü
- Çağlayan, Zafer, 2010. Devlet Bakanı Zafer Çağlayan Rusya ya 500 Bin Ton Beyaz Et İhraç Edilebileceğini Açıkladı, <http://www.ibp.gov.tr/haber-goster.cfm?haberkodu=1000063>.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2013. “Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)”, <http://www2.dpt.gov.tr/dei/kei/kei.htm>, 18.06.2013.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), 2013. Rusya ile 100 Milyar Dolarlık Ticaret Hedefine Ulaşmak İçin Ulaştırma ve Bankacılık Altyapısı Geliştirilmeli, <http://www.deik.org.tr>.
- Dombey, Daniel and Clover, Charles, 2012. Russia and Turkey focus on economic ties, <http://www.ft.com/cms/s/0/6ed0bba8-3d7c-11e2-b8b2-00144feabdc0.html#axzz2WHOGPiI4>.
- **Emlak En Son Haber, 2012.** Türk şirketlerin Rusya'daki inşaat işleri 2 katına çıkabilir, <http://emlak.ensonhaber.com/turk-sirketlerin-rusyadaki-insaat-isleri-2-katina-cikabilir-2012-06-09.html>.
- Ilıcak, Erman (2012), Türklere pozitif ayrımcılık yapılıyor. <http://www.rtib.com/component/content/article/42-frontpage/584-erman-ilicak.html>.
- İnce, Ezgi, Kızıldaş, Esra, Dalgalan, Gülsen, Yüzbaşıoğlu, Ferit ve Çetinsay, İsmail Oğuz, 2013. Türkiye ve Rusya Dış Ticaret İlişkileri, <http://prezi.com/tx0yvvcjxfdig/turkiye-ve-rusya-ds-ticaret->

[iliskileri/?utm_source=website&utm_medium=prezi_landing_related_solr&utm_campaign=prezi_landing_r elated_author](#).

- Kalaycı, Cemalettin, (2013), “Rusya Federasyonu ile Ticarete Türkiye’nin Açmazları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), ss. 37-57.
- Kazaklı, Fulya, 2013. Türkiye-Rusya ilişkilerinde en derin dönemi yaşıyoruz, <http://www.dunya.com/turkiye-rusya-iliskilerinde-en-derin-donemi-yasiyoruz-192484h.html>.
- Koval, İgor, 2013. Rusya’nın dış ticaret ortakları arasında Türkiye yedinci sırada, http://turkish.ruvr.ru/2013_03_21/Rusyanin-dis-ticaret-ortaklari-arasinda-Turkiye-yedinci-sirada
- Melikov, Tofik, 2013. Türk-Rus ticari ilişkilerinde son durum nasıl?, <http://www.gazete5.com/haber/turk-rus-ticari-iliskilerinde-son-durum-nasil-294493>.
- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2013. Rusya Ülke Raporu, http://www.oka.org.tr/ContentDownload/Rusya_Ulke_Raporu.pdf.
- Ön, Önder (2012), Rusya’da İki Kişiden Biri Colin’s Giyiyor. <http://www.rtib.com/explore/492-colinsin-buyuk-basarisi-moskova-rusya.html>.
- Özbaş Benli, A. Rusya Ülke Raporu, <http://www.ibp.gov.tr/pg/section-pg-ulke.cfm?id=Rusya%20Federasyonu>.
- Özilhan, Elvan ve Göçer, Cihan, 2013. Rusya’nın Dünya Ticaretindeki Yeri ve Türkiye ile İkili Ticari İlişkileri, www.baskent.edu.tr/~sozeri/12.1.ppt
- Özilhan, Tuncay, 2012. Türkiye ve Rusya Birbirine Mecbur. <http://www.rtib.com/component/content/article/42-frontpage/1206-tuerkiye-ve-rusya-birbirine-mecbur.html>.
- Rus Türk İşadamları Birliği (RTİB), 2012. Efes Rusya’da zirveye koşuyor!, <http://www.rtib.com/component/content/article/42-frontpage/1065-efes-rusyada-zirveye-kouyor.html>.
- Rusya Online Haber ve Yorum Sitesi (Rusya.Ru), 2012. Rusya’da 265 Türk şirketi var, http://www.rusya.ru/Content/17756-Rusya_da+265+T%C3%BCrk+%C5%9Firket+var.
- Sabuncu, Orhan, 2013. 25 Türk firması Rusya’da yatırıma hazırlanıyor, <http://www.sabah.com.tr/Otomobil/2013/03/18/25-turk-firmani-rusyada-yatirim-hazirlaniyor>.
- TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu ^e, 2012. Rusya’nın Petrol Üretimi Arttı, <http://www.ibp.gov.tr/pg/section-pg-hab.cfm?haberkodu=1201173>
- TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu ^a, 2010. Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya ve Kazakistan Gümrük Birliği, <http://www.ibp.gov.tr/haber-goster.cfm?haberkodu=1000055>
- TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu ^b, 2011. Rus Perakende Pazarında Büyüme Bekleniyor, <http://www.ibp.gov.tr/haber-goster.cfm?haberkodu=1101661>, Kaynak: <http://www.fructidor.com>
- TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu ^c, 2012. İnşaat halindeki AVM’ler bakımından Moskova ve St. Petersburg Doğu Avrupa’da lider durumda , <http://www.ibp.gov.tr/pg/section-pg-hab.cfm?haberkodu=1201173>
- TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu ^d, 2012. Rusya Dünya Ticaret Örgütü’nde, <http://www.ibp.gov.tr/haber-goster.cfm?haberkodu=1201024>, Kaynak: Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan [EU Trade News](#) adlı haber bülteninden çeviri yapılmıştır.
- TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu ^f, 2013. Rusya Federasyonu 2012 Yılı Dış Ticaret Göstergeleri, <http://www.ibp.gov.tr/pg/section-pg-hab.cfm?haberkodu=1300053>
- TC Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu ^g, 2013. Rusya’da Otomobil Satışları 2012 Yılında Rekor Seviyeye Ulaştı, <http://www.ibp.gov.tr/pg/section-pg-hab.cfm?haberkodu=1201247>
- **Türk, Eylem, 2007.** 500 firma yatırım yaptı açığı giden patron oldu, <http://www.milliyet.com.tr/2007/09/07/ekonomi/aeko.html> Eylül.
- Volchkova, Natalya, 2013. An Assessment of the Implications of Russia’s Entry into the WTO., Rusya Federasyonu’nun DTÖ Üyeliği: Türkiye-Rusya Ticari ve Ekonomik İlişkilerine Etkileri Uluslararası Konferansı, 11 Haziran, www.tepav.org.tr.
- Yaraman, Alev, 2012. Rusya’nın DTÖ Üyeliğinin Türk-Rus Ticari İlişkilerine Olası Etkileri. TEPAV Rusya Merkezi, Rusya Federasyonu’nun DTÖ Üyeliği: Türkiye-Rusya Ticari ve Ekonomik İlişkilerine Etkileri, Uluslararası Konferans, 1 Haziran, www.tepav.org.tr.
- Yenigün, Mithat, 2013. İnşaat Sektörünün Yurt Dışı Açılımı ve Rusya’da Türk Müteahhitleri, Rusya Federasyonunun DTÖ Üyeliği: Türkiye-Rusya Ticari ve Ekonomik İlişkilerine Etkileri Uluslararası Konferansı, 1 Haziran, www.tepav.org.tr.